

PE URMELE TEZAUROLUI DE LA AȚEL. SCURTĂ CONTRIBUȚIE LA STUDIUL FIBULELOR ANCORĂ DIN DACIA ROMÂNĂ

DANIEL SPĂNU*

Rezumat: Tezaurul de la Ațel conține trei fibule ancoră, una în forma literei „T” cu șarnieră, un lanț cu pandantiv, două brățări, două inele, toate de argint, și 376 de monede, în special denari imperiali romani de la începutul secolului al III-lea p.Chr. Astăzi, monedele, una dintre fibulele ancoră și sistemul de închidere a lanțului nu mai există. Descoperit în anul 1905, tezaurul a fost publicat pentru prima dată cinci decenii mai târziu (1958) de către I.H. Crișan. Desenele sale imprecise (reproduceri după fotografii și nu după original!) sunt cauza principală pentru unele greșeli perpetuate până în prezent în literatura de specialitate. Tezaurul poate fi interpretat ca o depunere votivă împreună cu alte tezaure similare din provinciile balcano-danubiene (Dalmatia, Pannonia, Moesia Superior și Dacia). Îngropate în mod constant departe de centrele provinciale urbane, depunerea lor reflectă exprimarea prin intermediul practicilor votive de posibile ritualuri agrare încă celebrate în pragul crizei secolului al III-lea p.Chr.

Cuvinte-cheie: depunere votivă, tezaur, fibule ancoră, provinciile balcano-danubiene, ritualuri agrare, secolul al III-lea p.Chr.

INTRODUCERE

Cu acordul conducerii Muzeului Național de Istorie a României, autorul acestor rânduri a avut prilejul să documenteze, în data de 2 septembrie 2015, podoabele tezaurului de la Ațel¹. Cu acest prilej, au fost remarcate câteva nelămuriri privind integritatea tezaurului, precum și unele particularități semnificative ale podoabelor, trecute cu vederea în cercetarea de până acum. Iată unele dintre motivele pentru care reluarea dezbaterii asupra tezaurului de la Ațel poate fi considerată oportună.

În anul 1905, adolescenta Regina Pitters descoperea, cu ocazia unor lucrări într-o vie aflată la jumătatea distanței dintre Ațel (germ. Hetzeldorf, mag. Ecel, astăzi în jud. Sibiu) și Dupuș (germ. Tobsdorf, mag. Táblás; fig. 1), un tezaur format din 376 de monede (astăzi toate pierdute), trei fibule ancoră, o fibulă în

* Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București; email: hazdrik@yahoo.com.

¹ Recunoștința mea se îndreaptă către toți cei care mi-au înlesnit documentarea tezaurului de la Ațel și m-au sprijinit în elaborarea acestui studiu: dr. E. Oberländer-Târnoveanu, dr. Christina Știrbulescu (MNIR-București), dr. Raluca Frîncu (Muzeul de Istorie-Casa Altemberger, MNB-Sibiu), dr. Cristina Alexandrescu și dr. C.E. Ștefan (Institutul de Arheologie, București).

forma literei „T” cu șarnieră, un lanț cu pandantiv circular filigranat, două brățări și două inele cu gemă (fig. 2–7)². Cu excepția unei singure monede din bronz, celelalte monede și podoabele erau din argint și toate fuseseră adăpostite într-o oală lucrată la roată, din care nu s-a mai păstrat decât partea inferioară. După descoperire, tezaurul a fost păstrat la Muzeul (Național) Brukenthal (în continuare MNB-Sibiu) până în anul 1973, când a fost transferat la Muzeul de Istorie a R.S.R. (astăzi Muzeul Național de Istorie a României, în continuare MNIR-București)³.

Tezaurul a fost menționat în literatura de specialitate încă din perioada interbelică⁴, dar prima publicare detaliată o datorăm lui I.H. Crișan, la mai bine de jumătate de secol după descoperire⁵. Ulterior, tezaurul a mai fost prezentat în catalogul expoziției *Civilta' romana in Romania*⁶ și a fost evocat în diferite contribuții numismatice⁷ sau în studii dedicate tezaurilor „balcano-danubiene” cu podoabe de epocă imperială⁸.

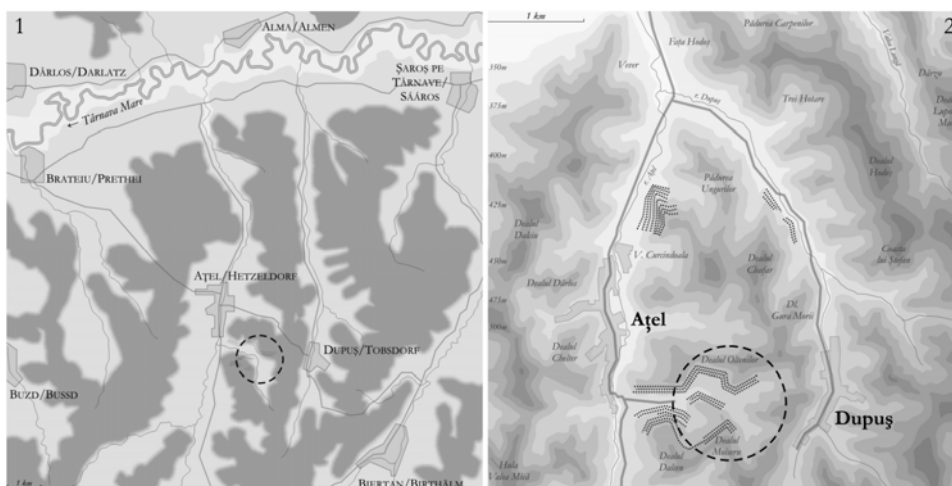

Fig. 1. 1. Prelucrare a hărții iosefine a Transilvaniei (*Die Josophinische Landaufnahme*, planșele 174 și 190) cu indicarea zonelor împădurite de la sfârșitul secolului al XVIII-lea (petele de gri intens). 2. Prelucrare a unei hărți topografice militare realizate în 1981/1984 (proiecție cilindrică transversală Gauss-Krüger, sistem de coordonate 1942, sistem de referințe altimetric – Marea Baltică) a regiunii Ațel-Dupuș, cu indicarea toponimelor recente. În ambele hărți, cercul cu linie întreruptă indică zona dintre Ațel și Dupuș, în care au fost amenajate în epocă modernă terase pentru vie (indicate cu aproximație prin grupe de linii punctate) și unde poate fi presupus amplasamentul descoperirii tezaurului (fie pe panta sudică a Dealului Olenilor, fie pe cea nordică a Dealului Moiser).

² Informații din registrul inventar al MNB-Sibiu reproduse de Crișan 1959, p. 353, nota 3.

³ Acest transfer nu îi este cunoscut lui S. Cociș (2004, p. 203, nr. 1330–1332), care plasează tezaurul în patrimoniul MNB-Sibiu; informația potrivit căreia fibula ancoră de la nr. 1331 ar măsura 7 cm lungime este probabil o eroare de fapt: „(5,)7 cm” (cf. Crișan 1959, p. 356, nr. 2b).

⁴ Pârvan 1926, p. 553, nota 5; Severeanu 1935, p. 209; Horedt 1944, p. 110.

⁵ Crișan 1959, p. 353–357.

⁶ L. Țeposu-David (1970, p. 151–152) rezumă, de fapt, prezentarea din Crișan 1959.

⁷ Macrea, Protase 1954, p. 555, nr. 3; Protase 1958, p. 254, nota 1, nr. 2; Suciș 2000, p. 23.

⁸ Popović 1996, p. 139–144 (în special p. 140, nota 4).

PE URMELE PODOABELOR DISPĂRUTE

După descoperire, integritatea tezaurului nu a putut fi asigurată. Cele 376 de monede ale tezaurului s-ar părea că s-au amestecat cu alte monede de la MNB-Sibiu în timpul Primului Război Mondial⁹ și nu au mai putut fi reidentificate. La ora actuală, din tezaur mai lipsesc: (a) una dintre fibule (fig. 4) și (b) manșoanele cu bucle continuate cu cârlige care alcătuiau sistemul de închidere a lanțului (fig. 7/1). Apartenența celor două piese la tezaur este, însă, confirmată de însemnările din vechiul registru de inventare al MNB-Sibiu, reproduse de I.H. Crișan, precum și de ilustrațiile publicate de către același autor¹⁰. Fibula pierdută (fig. 4) se individualizează prin piciorul conturat asemeni unei clepsidre, cu partea inferioară canelată, spre deosebire de celelalte două fibule ancoră cu piciorul trapezoidal, neornamentat și neted (fig. 2–3)¹¹. În ilustrația publicată de I.H. Crișan, sistemul de închidere a lanțului apare separat (desprins) de lanț¹². Din corespondența pe care am purtat-o cu dna Raluca Frîncu, cele două piese absente la MNIR-București nu se mai află nici la MNB-Sibiu. Pentru lămurirea împrejurărilor în care piesele s-au pierdut, o incursiune în istoricul cercetării tezaurului este necesară.

Într-o fotografie, publicată în anul 1926 de către Vasile Pârvan¹³, apar numai două dintre fibulele ancoră de la Ațel: niciuna dintre fibule nu prezintă ornamentele complexe ale exemplarului astăzi pierdut. Să fi dispărut deci fibula înaintea publicării *Geticii*? În textul prestigioasei sale monografii, V. Pârvan pomenea, totuși, „mai multe exemplare” de fibule ancoră, iar într-o notă indica *patru* numere de inventar corespunzătoare fibulelor de la Ațel: „no. 7150–53”. Primul număr (7150) corespunde însă fibulei cu șarnieră (anexa 1), iar celelalte trei numere putem deduce că indică fibulele ancoră. Cu alte cuvinte, V. Pârvan era la curent cu informațiile din registrul inventar al MNB-Sibiu, dar nu dispunea de o documentație completă a tezaurului.

Deși ar putea să pară neverosimil, ilustrarea celor trei fibule ancoră de către I.H. Crișan în anul 1959 nu implică pierderea uneia dintre ele *după* această dată! Examinarea atentă a desenelor lui I.H. Crișan m-a condus la concluzia că acestea au fost realizate după fotografii (foarte probabil antebelice!) și nu după originale¹⁴.

⁹ Protase 1958, p. 254, nr. 2; Crișan 1959, p. 354; cf. Țeposu-David 1970, p. 152; Suci 2000, p. 23. Potrivit unei mențiuni a lui M. Csáki (Crișan 1959, p. 354, nota 4), tezaurul ar fi conținut monede de la Elagabalus, Iulia Paula, Iulia Soæmias Bassiana, Maximinus Thrax și Gordianus al III-lea.

¹⁰ Crișan 1959, p. 356, nr. 2b, 3 și nota 11, fig. 2/3 și 2/5 sus.

¹¹ Crișan 1959, p. 356–357, nr. 2b, fig. 2/3.

¹² Crișan 1959, p. 356–357, nr. 3, fig. 2/5 sus (autorul își susține ferm interpretarea la p. 356 în nota 11).

¹³ Pârvan 1926, p. 553, pl. XXXVII/r. 1 dr. și 2 st. Datarea monedelor de la Ațel îi era necunoscută lui Pârvan, care atribuia eronat fibulele ancoră orfevreriei dacice!

¹⁴ Solicitarea de a consulta vechile registre și arhiva fotografică de la MNB-Sibiu în vederea regăsirii presupuselor clișee antebelice (cerere înregistrată cu nr. 2850/29.09.2015) a fost întâmpinată cu următorul răspuns din partea domnului manager dr. S.A. Luca: „Piesele trebuie supuse procesului de retrocedare. Până atunci mai discutăm”.

Către o astfel de presupunere ne îndeamnă absența vederilor din profil și a secțiunilor. De asemenea, desenul fibulei cu șarnieră nu este frontal, ci într-un ușor semiprofil și într-un ușor *raccourci* – o vedere care, iarăși, trădează desenul după fotografie. Totodată, în descrierile oferite de I.H. Crișan nu se face nicio referire la detaliile ale reversului fibulelor ancoră sau la sistemul de racordare a resorturilor la arcul pieselor. Proeminența care separă arcul de picior, puternic reliefată și profilată în cazul ambelor două fibule ancoră păstrate (fig. 2–3), nu a fost indicată explicit și corespunzător în desen, iar menționarea ei lipsește și din descrierea lui I.H. Crișan¹⁵. Prin urmare, piesele au fost descrise după desenele în peniță ale unui grafician rămas anonim care, la rândul său, le realizase, foarte probabil, după fotografiile de o claritate îndoielnică¹⁶. În orice caz, I.H. Crișan pare să nu fi examinat niciodată originalele. În acest sens pledează și omiterea greutateii pieselor (anexa 1). Stranie mai este și omiterea de către I.H. Crișan a numerelor de inventar ale fibulelor ancoră¹⁷, în condițiile în care, pentru toate celelalte piese din tezaur (inclusiv pentru recipientul ceramic), numerele de inventar au fost conștiincios indicate. Foarte probabil, I.H. Crișan a rezolvat, trecând sub tăcere, dilema corespondenței dintre numerele de inventar din registrul MNB-Sibiu (7151, 7152 și 7153) și cele trei fibule ancoră, dintre care una, cel mai probabil, lipsea deja.

În fotografia publicată în anul 1970¹⁸, pe când piesele de la Ațel aparțineau încă MNB-Sibiu, regăsim aceleași două fibule ilustrate și în clișeu reproduș de V. Pârvan. În vocea redactată de Lucia Țeposu-David sunt amintite însă „tre fibule ad ancora ... (in esposizione due)”¹⁹. Prin urmare, atât V. Pârvan și I.H. Crișan, cât și Lucia Țeposu-David au evocat trei fibule pe baza informațiilor din registrul MNB-Sibiu, cu toate că unul dintre exemplare era mereu absent. Se poate pune întrebarea dacă fibula ancoră pierdută a dispărut în aceleași condiții în care s-au risipit și monedele, în timpul Primului Război Mondial. Autorii care au evocat tezaurul ar fi trebuit să semnaleze dispariția fibulei și să lămurească împrejurările pierderii ei.

Cea mai recentă reilustrare a fibulelor ancoră de la Ațel o datorăm lui Sorin Cociș, în repertoriul său dedicat fibulelor din Dacia romană²⁰. Reproduse după

¹⁵ Crișan 1959, p. 356.

¹⁶ Realizarea unor desene în peniță după fotografii, ca principal (!) mijloc de ilustrare a documentației arheologice, a fost practică și de alți autori din anii '50; de exemplu: Daicoviciu *et alii* 1953, p. 155, fig. 3, 159, fig. 7, p. 162, fig. 13, p. 176, fig. 27, 177, fig. 28.

¹⁷ Anterior, atât Pârvan (1926, p. 553, nota 5), cât și Severeanu (1935, p. 209) amintiseră numerele de inventar ale fibulelor de la MNB-Sibiu, fără precizarea corespondenței lor cu fiecare piesă în parte.

¹⁸ Țeposu-David 1970, pl. XIV.

¹⁹ Țeposu-David 1970, p. 151 (nr. cat. D58-60).

²⁰ Ilustrațiile lui S. Cociș (2004, p. 203, nr. 1330–1332, pl. XCIII/1330–1332) sunt reproduceri aproximative ale desenelor publicate de I.H. Crișan (1959, p. 357, fig. 2/2–4). Nu același lucru se poate afirma despre fibula cu șarnieră, pentru care Cociș (2004, p. 227, nr. 2154 pl. CLXII/2154) oferă și o vedere laterală (absentă la Crișan!). Potrivit lui Cociș, nr. de inv. al acestei piese ar fi „29253”/MNB-Sibiu (de fapt 39253/MNIR-București). Foarte probabil, S. Cociș (2004) a beneficiat de unele informații ulterioare transferării tezaurului la MNIR-București, nu și de o documentație completă a fibulelor ancoră. În contribuția ulterioară a aceluiași autor (Cociș 2006) nu au mai fost ilustrate fibulele ancoră de la Ațel.

ilustrațiile lui I.H. Crișan, noile desene au o valoare documentară diminuată. Omiterea examinării originalelor l-a împiedicat pe S. Cociș să sesizeze dispariția uneia dintre fibule, să indice corect instituția în care sunt păstrate piesele și să remarce anumite particularități morfologice pe care le voi prezenta mai jos.

Dezbaterea integrității tezaurului de la Ațel nu poate fi încheiată fără discutarea stării de conservare a lanțului. Dacă, în fotografia publicată în anul 1970, fibula ancoră cu picior-clepsidră este absentă, sistemul de închidere a lanțului este însă vizibil. Dispariția lui este deci ulterioară acestei date. La MNIR-București, în 1973, lanțul nu a mai ajuns însă cu sistemul său de închidere²¹. Dispariția acestui element poate fi deci încadrată în răstimpul 1970–1973.

După integrarea tezaurului de la Ațel în patrimoniul MNIR-București, interesul pentru această descoperire s-a estompat. Menționat și publicat în mai multe rânduri, înainte de anul 1973, inventarul tezaurului părea probabil lipsit de orice taină. Dacic (și totodată preroman!) pentru Pârvan, tezaurul a devenit sub pana autorilor postbelici un indicator al persistenței elementului autohton în epoca imperială²², iar îngroparea lui a fost explicată în contextul invaziilor carpice în provincie²³. Absența unei fibule și a sistemului de închidere a lanțului păreau detalii prea puțin semnificative în comparație cu relevanța etno-istorică a descoperirii. Vom vedea în continuare că, atât în privința morfologiei, cât și a ornamenticii, piesele tezaurului nu și-au dezvăluit încă deplina complexitate.

PARTICULARITĂȚI MECANICE ȘI MORFOLOGICE ALE FIBULELOR ANCORĂ DE LA AȚEL

În literatura de până acum, nu a fost niciodată prezentat satisfăcător sistemul de racordare a resortului la restul corpului fibulelor ancoră de la Ațel²⁴. Examinarea originalelor aflate la MNIR-București mi-a îngăduit lămurirea acestei chestiuni. În partea opusă piciorului, arcul celor două fibule (fig. 2–3) formează o placă lată trapezoidală sau elicoidală menită să mascheze resortul. În spatele acestei plăci și în continuarea arcului, regăsim o consolă rotunjită, prevăzută cu o perforație destinată fixării axului resortului și un cârlig destinat stabilizării coardei. Brațul cârligului a fost însă lățit, aplatizat și răsfrânt, astfel încât suprapune și cuprinde coarda pe o lungime de 1,7 cm (în cazul fibulei cu nr. inv. 39254: fig. 8/3), respectiv 2,3 cm (în cazul fibulei cu nr. inv. 39255), și se reazemă pe muchia superioară a plăcii late care maschează resortul.

Resorturile și axele au fost realizate separat de corpul celor două fibule. Fiecare fibulă este deci alcătuită din trei elemente distincte (corp, resort și ax).

²¹ Informații dr. Christina Știrbulescu (pe baza clișeelelor din fototeca MNIR).

²² Crișan 1959, p. 367; Popilian 1998, p. 67.

²³ Macrea, Protase 1954; Protase 1958; Preda 1968.

²⁴ Doar S. Cociș (2006, p. 393) face referiri generale la stabilizarea coardei printr-un cârlig lățit.

Resortul fibulei cu nr. inv. 39255 s-a păstrat în cea mai mare parte și numără 8–9 spire. Spira din care se continua acul fibulei s-a rupt, iar acul s-a pierdut. Una dintre terminațiile axului a fost ușor aplatizată și îndoită astfel încât să formeze o buclă, iar terminația opusă, ascuțită, a fost îndoită peste spirele resortului (fig. 2 și 8/1). Din resortul fibulei cu nr. inv. 39254 s-a păstrat numai jumătate, respectiv 10 spire. Cealaltă jumătate (probabil simetrică, poate tot 10 spire?) și acul s-au pierdut. Între spira a șaptea și a opta, sârma resortului este ruptă. Axul acestei fibule s-a păstrat integral. Una dintre extremitățile sale a fost ușor aplatizată și lățită, cealaltă se termină drept. Nu dispunem de niciun indiciu al formării unor bucle. Axele ambelor fibule au o secțiune pătrată. Foarte probabil, cele două ace ale fibulelor și jumătatea lipsă din resortul exemplarului cu nr. inv. 39254 lipsesc din vechime și reflectă o deteriorare intenționată, probabil anterioară depunerii.

Una dintre surprizele examinării fibulei cu nr. inv. 39255 a constituit-o identificarea unui element morfologic particular, rămas neobservat în cercetarea de până acum. Pe reversul piesei (fig. 2 și 8/1), poate fi observată o placă care dublează și consolidează arcul asemeni unui tirant. Acest element este absent pe cealaltă fibulă ancoră de la Ațel (nr. inv. 39254, fig. 3). După toate aparențele, aliajul din care a fost realizată această placă-tirant este ușor diferit de restul piesei și are pe alocuri o tentă mai albă (probabil conține mai mult staniu). De asemenea, această placă nu a fost atent șlefuită și netezită, asemeni restului piesei. Foarte probabil, ne aflăm în fața unei intervenții antice destinate fie consolidării arcului fibulei (în acest caz, intervenția echivalează cu o reparare), fie creării unui element suplimentar (similar unei toarte) prin care putea fi petrecut un eventual lanț. De altfel, seturile de fibule ancoră de argint din tezaurele „balcano-danubiene” erau adesea conectate la lanțuri ornamentale²⁵. Aspectul relativ neîngrijit al intervenției sugerează că aceasta nu a fost efectuată probabil de creatorul fibulei, ci de un alt orfevru, poate mai puțin experimentat. Fibula ancoră (nr. inv. 39255) va trebui supusă unor analize pluridisciplinare: (a) o radiografie, pentru studierea legăturii dintre placa-tirant și arc (probabil o sudură), precum și (b) o analiză elementală minuțioasă, pentru determinarea eventualelor aliaje diferite folosite pentru corpul fibulei și pentru placa amintită.

O dublare similară a arcului printr-o placă-tirant poate fi sesizată și în desenul reversului și în secțiunea uneia dintre fibulele de la Vârtope, probabil și în secțiunea unei alte fibule din același tezaur²⁶, precum și în secțiunile fibulelor de la Urdinița și Moțăței²⁷. Un tirant pare să fie indicat și în vederile laterale, ambiguu desenate, ale unora dintre fibulele de la Drănic (A)²⁸. Asemeni lui I.H. Crișan, G. Popilian pare să fi descris obiectele după desenele realizate de un grafician al

²⁵ Popović 2010b, p. 95.

²⁶ Popilian 1998, p. 53, fig. 1/1 și 3/1.

²⁷ Popilian 1998, p. 56, fig. 6/1–2. Cea din urmă dintre reproduceri este republicată de Bondoc 2007, p. 52–53, nr. 43, în condiții grafice îmbunătățite, dar secțiunea prin arc a fost eliminată.

²⁸ Bălăcescu 2003, p. 137, nr. 88, 163, pl. XV/3 și Bondoc 2007, p. 42–43, nr. 29, fig. 29.

cărui nume l-a trecut sub tăcere²⁹ și nu a examinat originalele. Altminteri, ar fi menționat explicit existența plăcii-tirant din interiorul arcului *unora* dintre fibulele evocate. Indiciul descrierii pieselor după reproduceri și nu după originale îl mai putem recunoaște și în semnalarea ambiguă și neconcludentă a deosebirii dintre secțiunile fibulelor de la Vârtop: „O altă mică deosebire este forma secțiunii din zona terminală a arcului”³⁰. Dublarea la interior a arcului printr-un tirant, ca variabilă morfologică, nu a fost observată nici de I.H. Crișan, G. Popilian sau S. Cociș și nici de alți autori care au descris fibulele de la Ațel, Vârtop, Urdinița, Moțaței ș.a.³¹.

Se poate pune întrebarea câte fibule ancoră cunoscute până acum prezintă un arc dublat la interior de o placă-tirant. Modul incomplet și nelămuritor de ilustrare și de descriere a fibulelor ancoră nu permite evaluarea ponderii precise a exemplarelor care prezintă acest element constructiv³². Totalitatea pieselor va trebui, deci, redocumentată. Totuși, conjunctura potrivit căreia fibula de la Ațel nu este singurul exemplar cu arcul consolidat printr-un tirant sugerează că nu ne aflăm în fața unei intervenții (reparări?) accidentale. De altfel, aversul arcului acestei fibule nu prezintă nicio urmă de deformare sau de crăpare. Prin urmare, placa-tirant corespundea anumitor deziderate tehnice și/sau formale: fie avea rolul de a consolida arcul concav, fie avea un rol legat de asamblarea fibulei la alte podoabe (printre tirant și arc putea fi petrecut un lanț sau un șnur).

Examinarea ornamentației celor două fibule din tezaurul de la Ațel dezvăluie absența tehnicii granulației (fig. 8/2–3). Presupunerea, eronată, privind folosirea acestei tehnici³³ se datorează desenării distorsionate și totodată inexacte a brâielor

²⁹ Autoarea ilustrației din Popilian 1998 este Angela Ciocâlțu (informație D. Bondoc) care își merită pe deplin laudele pentru acuratețea și acribia reproducerilor. Condițiile grafice modeste ale publicației umbresc însă calitatea descriptivă a desenelor ei. Din păcate, numai pentru una dintre fibule a fost reprodusă și o vedere a reversului (Popilian 1998, p. 51, fig. 1/1). Desenul acestei fibule a fost copiat prin redesenare în publicații ulterioare, dar vederea reversului fie lipsește (Cociș 2004, pl. XCI/nr. 1318; Cociș 2006, p. 412, pl. IX/3), fie a fost simplificată într-atât încât placa-tirant nu a mai fost indicată (Bondoc 2007, p. 61, nr. 54.1-jos).

³⁰ Popilian 1998, p. 48 (ultimul aliniat).

³¹ Crișan 1959; Țeposu-David 1970; Gherghe O., Gherghe P. 1977; Popilian 1998; Cociș 2004, p. 105–111; Bondoc 2007; Bondoc 2013a–d; Stîngă 2013; Dumitrescu, Rădulescu, Bondoc 2013 ș.a.

³² Majoritatea reproducerilor de fibule – Cociș 2004, pl. LXXXII–XCIV (74 de fibule!), Gherghe O., Gherghe P. 1977, fig. 3/1–4 (fibulele de la Bumbesti), Bondoc 2007, p. 63, 68–70, nr. 54.2–54.7 (copii după ilustrațiile lui Popilian 1998!), nr. 55 și 57 – sunt lipsite de secțiuni. Fotografii artistice din catalogul expoziției *Aurul și argintul antic din România*, realizate de M. Amarie (Bondoc 2013a–d; Dumitrescu, Rădulescu, Bondoc 2013; Stîngă 2013), sunt atrăgătoare, dar au o valoare euristică limitată.

³³ Crișan 1959, p. 356: „deux rangées de petits grains en relief”. O confuzie similară și la Bondoc 2007, p. 52–53 (retractată ulterior: Bondoc 2013b, p. 459) în cazul fibulei de la Moțaței. Presupusa ornamentație granulată îl determină pe S. Cociș (2004, p. 109) să grupeze fibulele de la Ațel într-o variantă separată: „20b4b2”. Ulterior, același autor avea să-și modifice clasificarea și fibulele de la Ațel au fost incluse în varianta „c1b1c” (Cociș 2006, p. 394–395: „Differentiated from the previous type by an additional ornament onto the brooch foot. A zoomorphic element (a bird) was

decorative care mărginesc arcul și butonul terminal al piciorului din reproducerea publicată de I.H. Crișan. De fapt, elementele interpretate ca granulație, atât de către Crișan, cât și de către Cociș, nu sunt decât brăie reliefate, prelucrate apoi prin gravare și poansonare, astfel încât să sugereze prin incizii repetate, aplicate la distanțe relativ egale, o succesiune de perline. Ne aflăm, deci, în fața unui ornament pseudo-granulat, nicidecum granulat. Foarte probabil, fibula astăzi pierdută din tezaurul de la Ațel prezenta o ornamentație similară, realizată nu prin granulație, ci tot prin reliefare, gravare și poansonare. Astfel, din perspectiva tehnicii decorative, fibulele de la Ațel nu diferă cu nimic față de celelalte exemplare din argint de la Vârtoș, Moțăței sau Bălăcița și din alte tezaure sud-dunărene, precum cel de la Janja³⁴. Incluziunea fibulelor de la Ațel într-o variantă tipologică și tehnologică aparte nu ar reprezenta doar o exagerare clasificatorie, ci ar trăda și o eroare în lectura materialului arheologic.

Fibulele ancoră din argint – accesorii predilecte ale unor practici votive

Se împlineste mai bine de un deceniu de la publicarea repertoriului de fibule din Dacia romană semnat de S. Cociș. Pe lângă meritele incontestabile ale acestei lucrări, trebuie semnalată absența unei evaluări statistice cuprinzătoare și nuanțate a imensului material adunat. Nimic nu îl împiedică însă pe cititor să întreprindă un astfel de demers. Dintre fibulele Daciei romane, exemplarele din argint sau din aur formează o infimă minoritate: dintre cele 2318 fibule repertoriate, doar 42 sunt din argint (1,8%) și numai una este integral din aur³⁵. Elemente sau intarsii din argint mai prezintă alte trei fibule din bronz și una din fier. Alte 2099 de fibule sunt din bronz, 67 din fier, iar pentru 105 nu se cunoaște metalul. Se poate conchide că recursul la metale prețioase constituie o alegere relativ rară a creatorilor de fibule din Dacia provincială.

Potrivit stadiului documentației reunite de S. Cociș în anul 2004, dintre cele 42 de fibule din argint repertoriate, majoritatea era deținută tocmai de tipul fibulelor ancoră (32 de piese: 76%). Alte tipuri din Dacia sunt ilustrate printr-un număr modest de exemplare din argint: fibule în forma literei „T” – cinci exemplare; fibule trompetă și fibule cu genunchi – câte două exemplare; fibule

soldered ...”); la p. 395, nota 11, se mai precizează că: „pieces from fig. 2/2–3 (trimitere la ilustrația din Crișan 1959, p. 357) exhibit soldering traces both on antennas and the foot”. În cazul fibulei pierdute („fig. 2/3”), afirmația are temei fictiv și nu poate fi verificată. În cazul celeilalte piese („fig. 2/2”), pe picior se observă, într-adevăr, o exfoliere a suprafeței exterioare (Fig. 8/2), absentă însă pe „antene”. Această exfoliere putea fi provocată însă de cristalizarea superficială, specifică argintului antic. Ezitățile de clasificare ale lui S. Cociș (Cociș, Man 2008, p. 86 și Cociș, Gaiu, Zăgreanu 2010, p. 205 rețin terminologia din Cociș 2004, uitând de revizuirea din Cociș 2006) derivă din documentația grafică deficitară a lui I.H. Crișan.

³⁴ Popović 1996, p. 146, fig. 9 și 11/1.

³⁵ Asupra rarității aurului în orfevreria tezaurelor „balcano-danubiene”: Popović 2010a, p. 58.

puternic profilate și cu piciorul întors pe dedesupt – câte un exemplar). Descoperirile din ultimul deceniu, ulterioare apariției monografiei lui S. Cociș, nu sunt în măsură să schimbe flagrant aceste proporții. Potrivit repertoriului din anul 2006, raportul dintre fibulele ancoră din bronz și din argint descoperite în Dacia romană este 53/40³⁶. Un astfel de raport relativ echilibrat nu se regăsește în cazul niciunui dintre celelalte tipuri de fibule din provincie. Nu ar trebui pierdute din vedere însă nici acele exemplare din bronz care prezintă ornamente filigranate din argint, precum cele de la Săcădat și Roșia Montană – *Pârâul Porcului*³⁷. Prin urmare, fibulele ancoră formează tipul predilect și cel mai reprezentativ al orfeveriei Daciei provinciale și forma, prin excelență, cea mai decorativă și cea mai prestigioasă. Această prețuire a fibulelor ancoră nu constituie o particularitate locală, ci se înscrie într-o modă supraregională, comună și provinciilor ilirice³⁸.

Condițiile de descoperire și contextele arheologice din care provin fibulele ancoră de argint din Dacia romană (fig. 9 și anexa 2) sunt, într-adevăr, incerte³⁹. Puține fibule ancoră din argint sunt susceptibile (!) să fi fost descoperite în centrele urbane de la Alba Iulia – *Partoș* și Turnu Severin (câte două exemplare)⁴⁰. O singură fibulă ancoră din argint a fost identificată într-un castru (Gherla). La Drănic (B), o fibulă ancoră a fost identificată în imediata vecinătate a două morminte de incinerare. Se poate pune întrebarea dacă fibula nu a fost deplasată (înaintea sau în timpul descoperirii) din mormântul nr. 1, din inventarul căruia făceau parte un fragment de lanț și un pandantiv filigranat din argint⁴¹. Interpretarea unei

³⁶ La lista fibulelor ancoră din Dacia romană, reactualizată și corectată de S. Cociș (2006, p. 399), mai pot fi adăugate: exemplarele din bronz de la Cristești, Ilișua și Boroșneul Mare (Cociș, Man 2008, p. 88, nr. 16–17; Cociș, Gaiu, Zăgreanu 2010, p. 209, nr. 17–18), fibula din bronz cu intarsii filigranate din argint descoperită recent (2013) între localitățile Săcădat și Eremitu/Tompa în jud. Mureș (www.archaeologie.hu-berlin.de/de/projekte/dacian-eastern-limes/Kampagne_2013/Abschluss_bericht_2013) și fibulele din argint publicate de D. Bondoc (2007, p. 69, nr. 57; Bondoc 2013c, p. 459, nr. 110) și Bălăcescu (2003, p. 138, nr. 109). Astfel, raportul bronz–argint actualizat este de 57/42.

³⁷ Exemplarul din bronz, ornat cu un coșuleț filigranat din argint (!), dintr-un mormânt de incinerare de la Roșia Montană – *Pârâul Porcului* (inedit; mențiuți Zirra *et alii* 2005, p. 187 și Cociș 2006, p. 399, nr. 30), infirmă opinia potrivit căreia „nu s-a descoperit nicio fibulă și nici tezaure în zona minieră” (Cociș 2004, p. 111; cf. Popilian 1998, p. 65 și Cociș 2006, p. 397, nota 148). Pe de altă parte, nu trebuie să ne așteptăm ca minerii dintr-o regiune auriferă, precum Munții Apuseni, să fi beneficiat cu prioritate de produsele unei arte în argint.

³⁸ Popović, Borić-Brešković 1994, p. 69: „*These ornaments, primarily the anchor-like fibula (...), make up the standard repertoire of jewellery in the Balkan-Danubian area...*”. Cf. Cociș 2004, p. 110–111; Cociș 2006, p. 418, pl. XV.

³⁹ Cociș 2006, p. 398.

⁴⁰ Dintre cele trei fibule ancoră semnalate la Turda de Cociș 2006, p. 399, nr. 36, cele două evocate anterior în literatură (Crișan 1979, p. 306, pl. III/1 = Cociș 2004, p. 202, nr. 1292 și Nemeti 2004, p. 92, pl. V/49 = Cociș 2004, p. 201, nr. 1285) sunt din bronz. Existența celei de-a treia fibule din argint (citată de S. Cociș ca informație de la S. Nemeti) pare să constituie o eroare (sugestie Cristina Alexandrescu).

⁴¹ Negru 1994, p. 71–73, pl. III/12–14.

proeminențe ornamentale din inventarul unui mormânt de la Cașolț⁴² ca fragment al unei fibule ancoră are o plauzibilitate relativă, dacă nu îndoielnică: și alte forme de fibule sau chiar obiecte diferite de epocă romană pot prezenta un asemenea ornament. În literatura de specialitate lipsesc orice date contextuale pentru descoperirile singulare de fibule ancoră de la Boarta, Cătina și Răcari (cf. anexa 2). În toate aceste cazuri evocate regăsim, însă, câte o singură fibulă ancoră din argint.

În schimb, în numai șase tezaure (Ațel, Bălăcița, Beia, Bumbesti, Moțăței și Vârtop) regăsim jumătate dintre fibulele din argint din Dacia romană (20 de exemplare), de fiecare dată integrate în asocieri complexe din care pot face parte lanțuri, brățări, colane, inele, dar și loturi monetare (fig. 10). Alături de acestea, mai pot fi adăugate și câteva cazuri obscure. Foarte probabil, și fibulele de la Târgu-Jiu formau o pereche și, împreună cu lanțurile păstrate, o garnitură unitară, toate aparținând unui singur tezaur. Se pot pune întrebările dacă cele două fibule pierdute de la Urdinița erau similare tipologic celei păstrate și dacă toate formau împreună un tezaur. De asemenea, numărul ridicat de fibule ancoră din argint, identificate la Drănic A (lotul „Drănic ante 1976”, cf. anexa 2), ar putea fi rezultatul descoperirii întâmplătoare a unui tezaur similar celui de la Bumbesti, Arçar sau Vârtop, de unde provin patru, respectiv șapte, astfel de exemplare asociate. Astfel, îngroparea unui tezaur cu mai multe fibule ancoră la Drănic se conturează ca o ipoteză a cărei verosimilitate nu trebuie pierdută din vedere. Foarte probabil, integrarea în tezaurele Daciei romane a fibulelor ancoră din argint depășește pragul unei majorități simple.

Trebuie subliniat faptul că niciuna dintre descoperirile cu fibule ancoră și podoabe din argint nu a fost identificată în interiorul sau, măcar, în imediata vecinătate a vreunui centru urban. Cu excepția tezaurului de la Bumbesti, descoperit în interiorul unui castru, celelalte cinci tezaure – Ațel, Bălăcița, Beia, Moțăței și Vârtop – constituie cu mare probabilitate depuneri efectuate în regiuni agricole sau chiar în mediul natural și sălbatic al provinciei⁴³. Un exemplu elocvent este oferit tocmai de tezaurul de la Ațel, descoperit între această localitate și satul Dupuș, într-o zonă deluroasă și împădurită care, probabil, în epocă provincială, nu fusese nici măcar defrișată și convertită în teren agricol, ci era încă dominată de natura virgină (fig. 1). De altfel, colinele Târnavei Mari și ale Hârtibaciului au fost mai intens populate abia în Evul Mediu prin colonizarea săsească și formează, până astăzi, o regiune preponderent rurală.

O concentrare semnificativă de descoperiri cu fibule ancoră din argint (tezaure sau piese descoperite întâmplător) o regăsim în sud-vestul Olteniei⁴⁴, între

⁴² Macrea 1960, p. 415, fig. 12/5.

⁴³ Tezaurele de la Vârtop și Moțăței au fost descoperite cu ocazia unor lucrări agricole (Popilian 1998, p. 44 și 50; Bondoc 2013b; Dumitrescu, Rădulescu, Bondoc 2013, p. 464), iar cele de la Bălăcița și Urdinița au fost descoperite tot în mod întâmplător (Davidescu 1980, p. 130–131; Bondoc 2013d; Stîngă 2013, p. 461).

⁴⁴ Cf. Cociș 2004, p. 110, pl. CLXXXIII.

râurile Drincea și Jiu (fig. 9). Numai din descoperirile acestei regiuni provin cca 18–20 de fibule ancoră din argint⁴⁵. Castrele de aici (Desa, Bistreț și Cioroiu Nou) se situează aproape de Dunăre, în Câmpia Desăntuiului, în timp ce descoperirile cu fibule ancoră din argint se regăsesc în colinele aflate la nord, în Podișul Bălăcița. În această regiune, orașele romane lipsesc, iar puținele vestigii provinciale identificate în vecinătatea locurilor de descoperire a fibulelor ancoră din argint (Bălăcița, Drănic A, Moțăței și Urdinița) pot fi omologate cel mult unor așezări rurale⁴⁶.

În cazul Daciei romane, Kurt Horedt a relevat o subtilă diferențiere culturală între un areal vestic, urbanizat, străbătut de axa Sarmizegetusa – Apulum – Napoca – Porolissum (coloana vertebrală a provinciei), și un areal răsăritean, profund rural – „cultura Sfântu Gheorghe”⁴⁷. Diferențierile culturale sesizate de K. Horedt în Transilvania pot fi comparate cu evidența arheologică din Oltenia romană⁴⁸: cu excepția Drobeta și a Romulei, centrele urbane lipsesc din Oltenia. Majoritatea descoperirilor din Dacia cu fibule ancoră din argint și toate tezaurele care conțin astfel de piese se situează tocmai în regiunile neurbanizate și profund rurale ale provinciei (fig. 9).

În aceste condiții, se poate bănuși că, în ciuda prețioasei materii prime, fibulele ancoră din argint nu pot fi atribuite precumpănitor elitelor urbane provinciale sau militarilor, ci unor segmente sociale, poate mai înstărite, dar aparținând mediului rural provincial. Exemple relevante pentru orfevreria elitei urbane provinciale sunt oferite, de exemplu, de inventarele funerare de la Șarkamen⁴⁹ sau Drobeta – *Parcul rozelor și Curtea lui Metzger*⁵⁰. În astfel de contexte, din vecinătatea centrelor urbane, regăsim podoabe din aur cu intarsii policrome și filigran. Prin materialele folosite și, mai ales, prin rafinamentul lor tehnologic, aceste podoabe diferă fundamental de piesele tezaurilor de tip Ațel-Vârtop⁵¹. Foarte probabil, distribuția produselor din aur și a celor din argint în mediile provinciale nord-dunărene era condiționată social și cultural.

În literatura de specialitate de până acum, îngroparea tezaurilor din epoca imperială a fost interpretată neabătut ca o ascundere de bunuri cauzată de pericolul

⁴⁵ Pe lângă fibulele din tezaurele de la Bălăcița (trei), Moțăței (una) și Vârtop (șapte) și cele de la Urdinița (un exemplar cert, două incerte) și Drănic A și B (în total șase exemplare), poate fi adăugată și piesa din Colecția Severeanu, descoperită „la sud de Craiova” (Severeanu 1935, p. 206–207, nr. 38, fig. 55). Se poate pune întrebarea dacă la Urdinița toate cele trei fibule descoperite (Popilian 1998, p. 60–61) erau fibule ancoră.

⁴⁶ Toropu, Ciucă, Voicu 1976, p. 93–94; Popilian 1998, p. 60–61, nota 25; Bondoc 2013a-b, d; Stîngă 2013.

⁴⁷ Horedt 1982, p. 70–82. O repertoriere critică a așezărilor urbane din Dacia: Petolescu 2011.

⁴⁸ Tudor 1978, p. 234–235.

⁴⁹ Popović 2005, p. 77–82, 153–160, pl. I–VI; Popović 2010a, p. 61–62, fig. 8;

⁵⁰ Davidescu 1980, p. 129–130, fig. nenumărată; Dumitrașcu, Oanță-Marghitu 2013, p. 488–489, nr. 119 (cu literatura anterioară).

⁵¹ Inelele de deget de la Ațel sunt singurele podoabe cu elemente „policrome” (carneol) aparținând tezaurilor cu podoabe din argint din Dacia romană.

barbar sau de tulburările interne din Imperiu. În particular, tezaurele de tip Ațel-Vârtoap ar fi fost ascunse în contextul invaziei carpilor, goșilor sau marcomanilor de la mijlocul secolului al III-lea⁵². Argumentul principal al acestei interpretări decurgea din datarea celor mai târzii monede din tezaure tocmai în vremea primelor pătrunderi carpice și gotice în Imperiu (cca 238–260). „Călcâiul lui Ahile” al acestei optici este indicat însă de îngroparea unor tezaure cu o datare fie mai timpurie⁵³, fie similară⁵⁴, dar în regiuni montane, precum cele din Dalmația, puțin probabil să fi fost afectate de migrațiile carpică și gotică, cvadă sau marcomanică de la mijlocul secolului al III-lea⁵⁵. Pe de altă parte, îngroparea de tezaure, chiar dacă s-a petrecut într-o epocă zbuciumată, putea avea și alte motivații decât ascunderea bunurilor în speranța recuperării lor ulterioare.

Predominanța fibulelor ancoră din argint tocmai în tezaure, precum și structura relativ standardizată a acestora, aruncă o lumină particulară asupra motivelor îngropării lor. Să fi fost toate aceste fibule ascunse și majoritatea lor niciodată regăsită?

Printre formele specifice de manifestare a practicilor cultice ale populațiilor provinciale, cercetarea occidentală recentă a evidențiat amploarea particulară a îngropării de tezaure monetare și/sau cu podoabe⁵⁶. Interpretarea teaurizării și îngropării imenselor cantități de monedă ca rezultat al unor repetate ascunderi în vederea regăsirii lor ulterioare se dovedește nesatisfăcătoare. Valoarea și semnificația monedei, asigurate de autoritățile oficiale emitente, se modifică odată aceasta ajunsă în afara sistemului pentru care a fost emisă. Este cazul tezaurelor monetare îngropate dincolo de *limes*, dar și acela al multora dintre depunerile efectuate în mediile rurale, marginale și autarhice ale Imperiului. În aceste medii prevala o economie închisă, de subzistență, iar influența economiei monetare, specifică mediilor urbane, era limitată. Strategiile de subzistență ale periferiilor provinciale erau întemeiate pe principiile redistribuției și reciprocității⁵⁷ care, la rândul lor, puteau avea un ecou în plan ritual, prin manifestări ale „economiei bunurilor de prestigiu”⁵⁸ și prin recursul frecvent la practici simbolice specifice societăților „primitive”, de tipul dar–contradar, ofrande cu caracter votiv menite reechilibrării coeziunii comunitare ș.a. Aici, „bogăția” romană se subordona viziunii rituale, tradiționale și conservatoare a comunităților locale⁵⁹.

⁵² Crișan 1959, p. 354; Macrea, Protase 1954, p. 549; Petolescu 1968; Cociș 2004, p. 111; Cociș 2006, p. 398; Petolescu 2010, p. 281–282 ș.a.

⁵³ Emisiuni Commodus (182) în tezaurul de la Bela Reka: Popović, Borić-Brešković 1994, p. 145.

⁵⁴ Popović 1996, p. 140, fig. 1 (coloana XIII din tabel).

⁵⁵ Pentru justificarea îngropării unor tezaure, I. Popović (1996, p. 154) invocă invazia marcomanică din 254 și alte tulburări ulterioare din Pannonia, nu și din Dalmația (cf. Cociș 2006, p. 398).

⁵⁶ Reece 1988, p. 262–267; Rieckhoff 1997, p. 491; Berti 2014; Guest 2015.

⁵⁷ Polanyi 1957, p. 250–256. Asupra caracterului predominant autarhic al economiei Daciei romane, se pronunță Petolescu 2010, p. 250.

⁵⁸ Asupra noțiunii: Champion 1995, p. 12 cu literatura.

⁵⁹ Aitchison 1988, p. 270–278.

Ca și în pre- și protoistorie, depunerile cu caracter votiv din lumea provincială romană nu au fost rezervate exclusiv spațiilor consacrate (sanctuarelor). Prin depuneri de bunuri de preț puteau fi venerate divinități campestre, divinități ale drumurilor și răspânțiilor sau ale naturii sălbatice. Epifania lor putea fi corelată unor repere foarte variate din peisaj (copaci, stânci, izvoare ș.a.). Unele dintre aceste divinități puteau rămâne în afara evidenței epigrafice. Invocarea spiritelor protectoare și venerarea lor prin ofrande se puteau intensifica tocmai în condițiile vitrege ale invaziilor și războaielor. Caracterul votiv al depunerilor poate fi sugerat de ireversibilitatea abandonării de bunuri personale, uneori confirmată și de dedicațiile de pe anumite piese, altele de deteriorările intenționate ale obiectelor din inventar. Reunirea și îngroparea unor obiecte, cu un conținut simbolic care depășea sfera utilitară cotidiană, pot reflecta dimensiunea votivă a depunerilor⁶⁰.

Fibulele ancoră sunt obiecte cu o morfologie complexă, înzestrate cu valențe ornamentale sporite. Frecvența reproducerii lor în argint indică preocuparea pentru realizarea unor piese de port cu o estetică deosebită. Mai maleabil decât bronzul, argintul permitea realizarea unor profilări și a unor detalii ornamentale rafinate. Astfel de fibule puteau fi integrate în eșalonul principal de obiecte destinate practicilor simbolice și votive⁶¹. Integrarea fibulelor ancoră în seturi complexe de podoabe (brățări, inele și lanțuri) subliniază tocmai această menire.

Așa-numitele tezaure „balcano-danubiene” (fig. 10–11) reunesc fibule ancoră și podoabe – în special lanțuri și brățări. Uneori au fost adăugate și colane (patru cazuri), altele inele de deget (Ațel, Moțaței), cercei (Szalacska I și Nova Božurna) sau ace de păr (Bukovica și Janja). Absența colanelor pare să fie compensată prin includerea podoabelor capului sau ale degetelor. Aceste asocieri reflectă intenționalitatea organizării și depunerii unor garnituri de port realizate constant din argint. Podoabele de aur sunt extrem de rare (o brățară la Bela Reka, un colier la Nova Božurna), iar piesele de port din bronz lipsesc cu desăvârșire. Totodată, includerea în inventare a altor forme de fibule decât cele ancoră este izolată (la Ațel și la Nova Božurna). Termenii *post quem* ai loturilor monetare se încadrează între sfârșitul secolului al II-lea și mijlocului secolului al III-lea. Prin urmare, tezaurele „balcano-danubiene” nu ni se dezvăluie ca acumulări eterogene de obiecte, realizate de-a lungul unor perioade îndelungate de timp, ci ca seturi fastuoase de podoabe constituite într-un interval cronologic care corespunde aproximativ epocii Severilor (193–235), ultima perioadă de stabilitate din istoria Principatului.

Similaritatea surprinzătoare a structurii inventarelor acestor tezaure (fig. 10) ar putea reflecta un cod simbolic particular. În orice caz, aceste inventare nu ni se dezvăluie ca reuniri aleatorii de bunuri de preț adunate și ascunse în grabă. Trebuie

⁶⁰ Rieckhoff 1997, p. 491–492; cf. Pauli 1986; Guest 2015, p. 112.

⁶¹ Huizinga 1949, p. 27: „play consecrated to the Deity is the highest goal of man’s endeavor”.

subliniată și absența unor asocieri similare în inventarele funerare din imediata vecinătate a centrelor urbane din Dacia romană. Îngroparea unor astfel de tezaure în mediile rurale provinciale ar putea reflecta o practică votivă de venerare a divinităților agricole sau ale naturii. Posibilul caracter ireversibil al depunerii acestor tezaure ar mai putea fi indicat de deteriorarea resorturilor, de absența acelor unora dintre fibulele ancoră de la Ațel, Bălăcița, Urdinița și Vârtop, dar și de fragmentarea unora dintre podoabele acelorași descoperiri. Exemple grăitoare sunt oferite și de piesele din tezaurele sud-dunărene de la Janja și Dvorska, în majoritatea lor fragmentate înaintea îngropării⁶².

Recunoașterea reprezentării unor fibule ancoră pe reliefuri funerare romane din Dalmația, Moesia Superior sau Dacia⁶³ subliniază caracterul fastuos al fibulelor ancoră. Nu trebuie însă pierdut din vedere că astfel de reliefuri sunt manifestări ale nivelului integrator al culturii provinciale romane – o expresie a romanizării. În mediile rurale ale provinciilor, pentru care evidența epigrafică este atât de săracă și unde modelele culturale integratoare aveau un ecou mai scăzut⁶⁴, semnificația simbolică și rituală a unor obiecte fastuoase putea fi modificată, amplificată sau, chiar, redefinită. Recuzita ornatului funerar putea fi reconvertită în recuzita unui ornat votiv.

Fibulele ancoră au fost percepute cu precădere ca podoabe feminine, mai ales pe baza reprezentărilor de pe reliefurile funerare provinciale⁶⁵. În cazul depunerilor votive de exemplare din argint, conexiunea feminină nu era probabil anulată, ci transferată în plan simbolic și mitologic: depunerile de garnituri de port, precum cele de la Vârtop sau Ațel, puteau fi adresate unor divinități feminine ale naturii.

Atât în Moesia Superioară și Dalmația, de unde, foarte probabil, sunt originare⁶⁶, cât și în regiunile rurale ale Daciei, fibulele ancoră au fost prețuite ca accesorii de reprezentare funerară și votivă. În ambianța integratoare a epocii imperiale, recursul la aceste fibule ar putea oglindi solidaritatea rituală dintre comunități cu identități etnice diferite, dar cu statute sociale comparabile și cu afinități cultice comune. Îngroparea tezaurelor de la Ațel, Vârtop ș.a. constituie, probabil, cea din urmă amprentă de strălucire a unui fast redistribuit segmentelor rurale ale societății provinciale și reprezintă, totodată, cea din urmă manifestare votivă a unor rituri campestre în ajunul epocii migrațiilor. Dincolo de motivele îngropării lor, tezaurelor de tip Ațel-Vârtop li se poate recunoaște o identitate arheologică particulară, ca monumente specifice, distincte și caracteristice ale expresiei culturale rurale din Dacia provincială.

⁶² Popović 1996, p. 146–149, fig. 9–15.

⁶³ Popović, Borić-Brešković 1994, p. 34–35, 61, fig. 6/3; Popović 1996, p. 143–145, fig. 3–8; Popilian 1998, p. 65, nota 67; Cociș 2004, p. 110–111; Cociș 2006, p. 416–417, pl. XIII–XIV; Popović 2010b, p. 95–97, fig. 2.

⁶⁴ Cf. Stipčević 1974, p. 70.

⁶⁵ Cf. *supra*, nota 63 și Vass 2010, p. 130–131.

⁶⁶ Popović 1996, p. 149–150 – vezi critica lui G. Popilian (1998, p. 64–65); Cociș 2006, p. 397; Popović 2010a, p. 56.

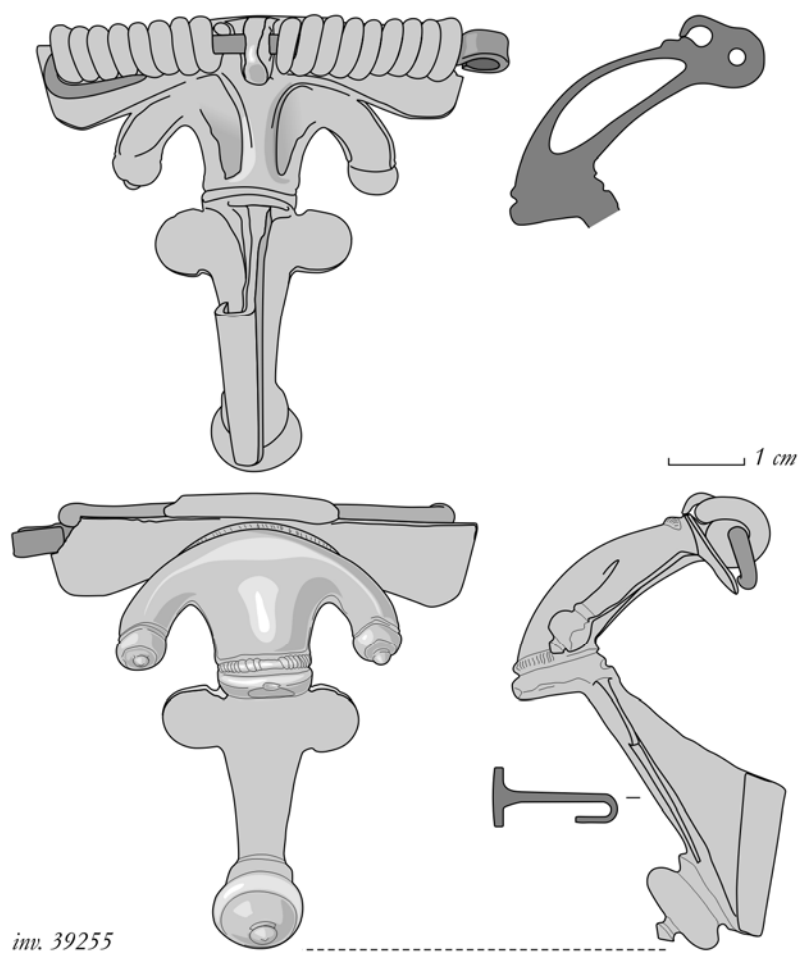

Fig. 2. Fibula ancoră, MNIR inv. 39255; argint; după original.

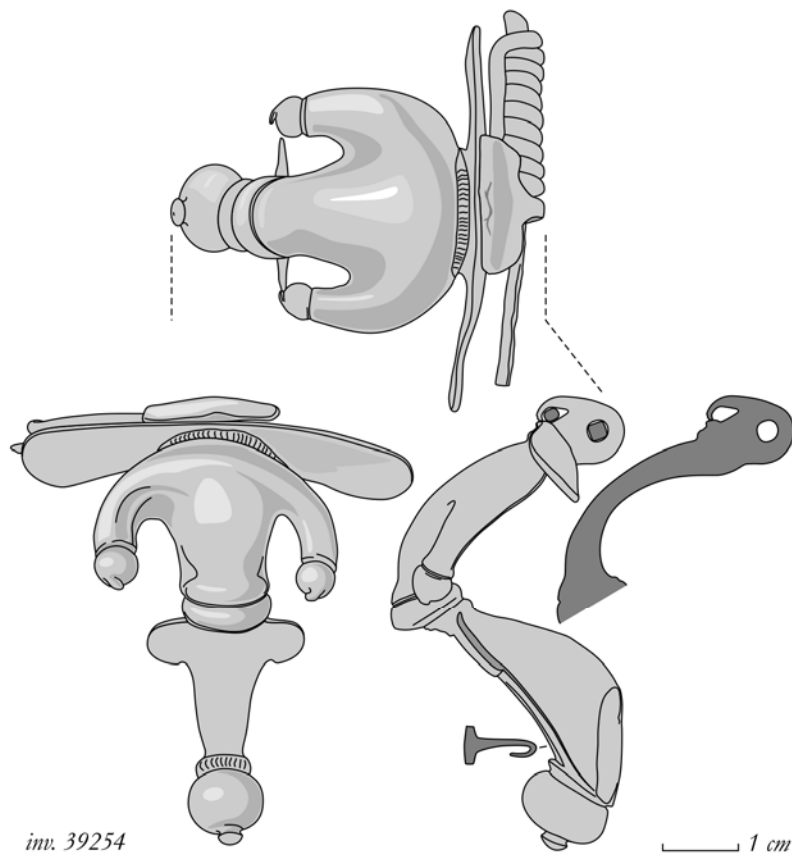

Fig. 3. Fibula ancoră, MNIR inv. 39254; argint; după original.

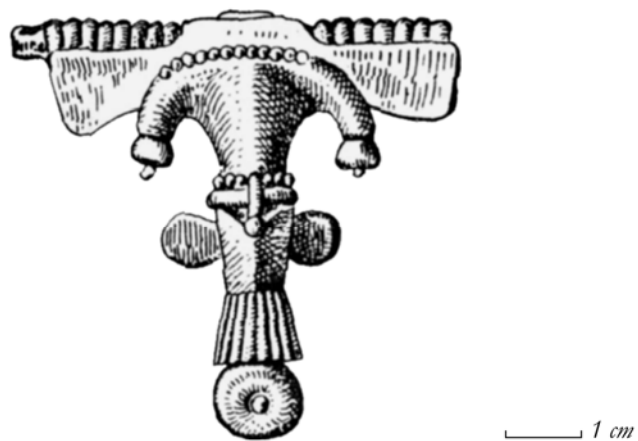

Fig. 4. Fibula ancoră pierdută (argint; după Crișan 1959, p. 356, fig. 2/3).

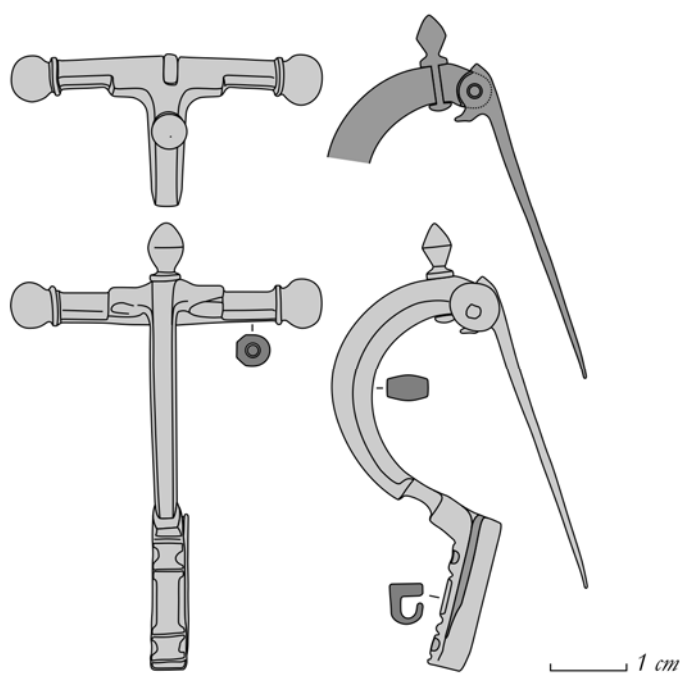

Fig. 5. Fibula cu șarnieră, MNIR inv. 39253 (argint; după original).

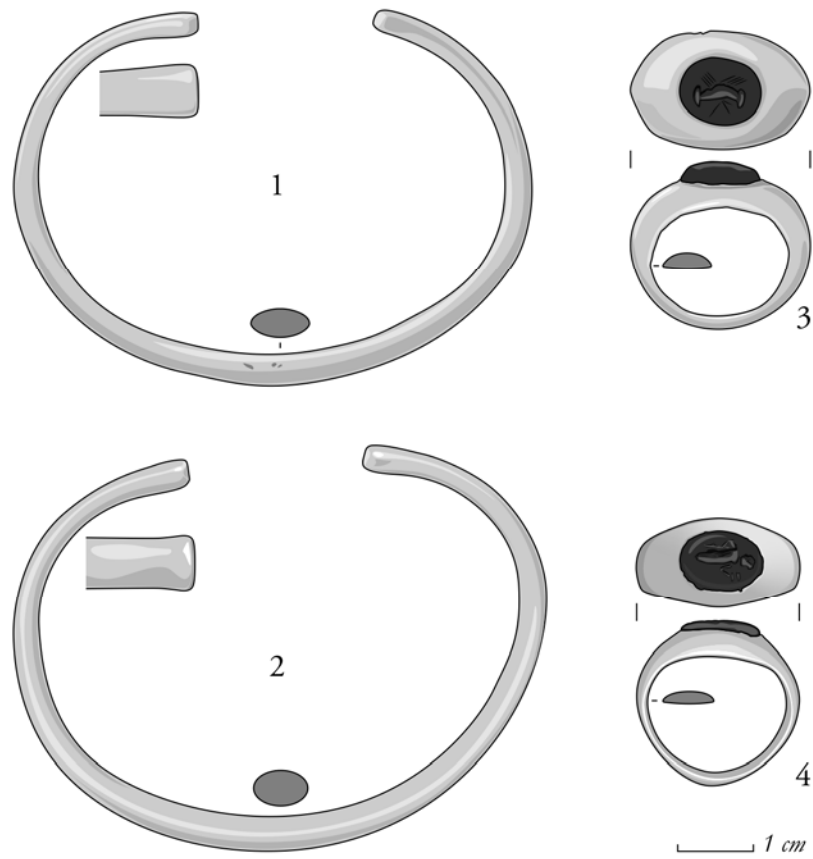

Fig. 6. 1–2. Brățările, MNIR inv. 39256–39257; 3–4. inelele de deget, MNIR inv. 39251 și 39252; toate piesele din argint; gemele inelelor – din carneol roșu; după originale.

Fig. 7. 1. Elementele pierdute ale sistemului de închidere; argint; după Crișan 1959, p. 356, fig. 2/5 sus); 2. lanțul propriu-zis cu pandantivul din care s-a desprins discul cu ornamentație filigranată din argint (fotografie D. Spânu, cu acordul conducerii MNIR București).

Fig. 8. Detalii ale celor două fibule ancoră păstrate. 1. Reversul fibulei MNIR inv. 39255: se poate observa placa-tirant din interiorul arcului; 2. aversul piciorului fibulei MNIR inv. 39255, cu exfolierea suprafeței exterioare; sus se poate observa ornamentul gravat (pseudofiligranat), deasupra proeminenței dintre arc și picior; 3. ornamentul pseudofiligranat de la capătul arcului fibulei MNIR inv. 39254 și placa trapezoidală a cărligului, răsfrântă peste coarda resortului și peste placa arcului (fotografii D. Spănu, cu acordul conducerii MNIR București).

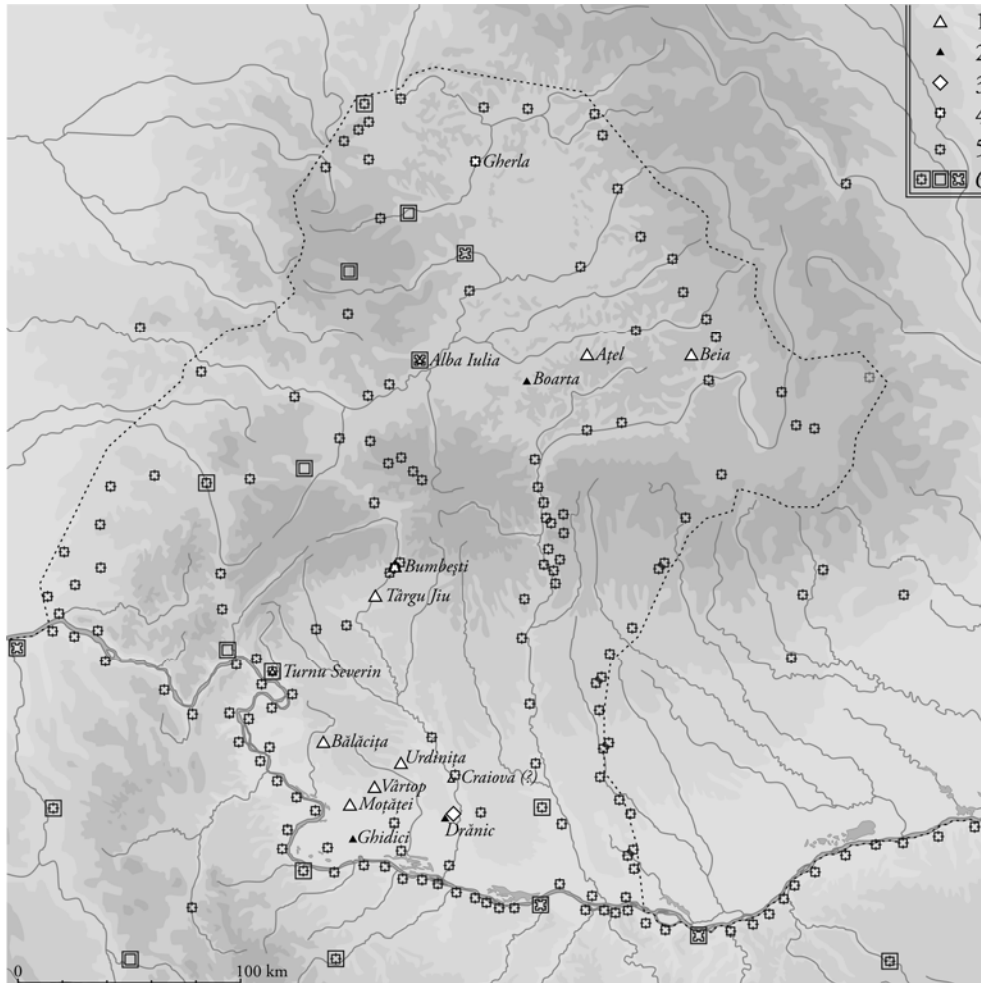

Fig. 9. Fibulele ancoră din argint în Dacia romană: 1. în tezaure; 2. în context incert; 3. în context funerar; 4. în castru; 5. castrule provinciei; 6. centre urbane (Cf. Anexa 2).

	fibule				inele	cercei	ace	
	ancoră	lanțuri	brățări	colane			de păr	monede
MOȚĂȚEI	1				1			●
BEIA	2							●
URDINIȚA	3							
JANJA	2	1					1	●
SZALACSKA II	1	1						●
BUKOVICA	2	4					1	
TÂRGU JIU	2	4						
GORNJI VAKUF	1	1	1					
NOVA BOŽURNA	1	4	1			1		
SZALACSKA I	1	12	1			1		●
AȚEL	3	1	2		1			●
VÂRTOP	7	1	2?					●
BUMBEȘTI	4	1	2					●
BARE TRIBOVO	3		2	1				
BĂLĂCIȚA	3	4?	2	3				
BELA REKA	2	1	2	1				●
ARČAR	7	2		2				

Fig. 10. Principalele categorii de podoabe asociate fibulelor ancoră din argint în tezaurul „balkano-danubien” (după Popović 1996, p. 140–141, fig. 1 și nota 4, cu modificări și adăugiri).

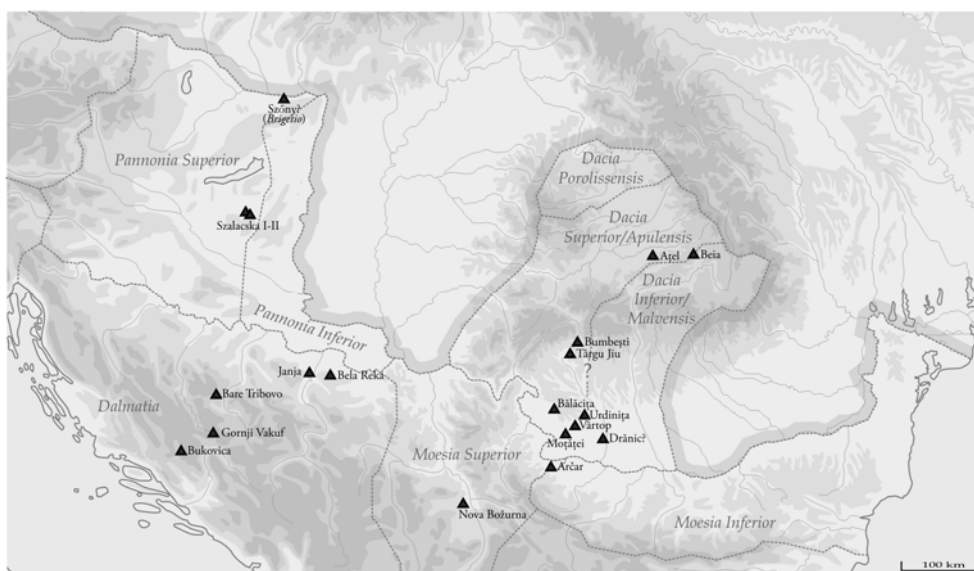

Fig. 11. Cartarea tezaurului „balkano-danubien” cu fibule ancoră din argint (după Popović 2010b, p. 96, fig. 1).

ANEXE

Anexa 1. Datele tehnice ale pieselor din tezaurul de la Ațel

1. Fibulă ancoră, G: 51,25 g; înălțime: 6,03 cm. Fig. 2. Lit.: Crișan 1959, nr. 2b, fig. 2/2. Inv. MNIR 39255, fost MNIR A.3379, fost MNB 7151.
2. Fibulă ancoră, G: 44,98 g; înălțime: 5,91 cm. Fig. 3. Lit.: Crișan 1959, nr. 2b, fig. 2/4. Inv. MNIR 39254, fost MNB 7153.
3. Fibulă ancoră pierdută; înălțime: 5,67 cm. Fig. 4. Lit.: Crișan 1959, nr. 2b, fig. 2/3. Fost MNB 7152.
4. Fibulă în forma literei „T” cu șarnieră, G: 18 g; înălțime: 5,92 cm. Fig. 5. Lit.: Crișan 1959, nr. 2a, fig. 2/1. Inv. MNIR 39253, fost MNIR A.3377, fost MNB 7150.
5. Brățară, G: 25,97 g; diam. maxim exterior: 6,85 cm. Fig. 6/1. Lit.: Crișan 1959, nr. 5, fig. 2/8. Inv. MNIR 39256, fost MNIR A.3388, fost MNB 7160.
6. Brățară, G: 27,31 g; diam. maxim exterior: 7,05 cm. Fig. 6/2. Lit.: Crișan 1959, nr. 5, fig. 2/9. Inv. MNIR 39257, fost MNIR A.3387, fost MNB 7161.
7. Inel cu gemă, G: 9,56 g; diam. maxim exterior: 2,37 cm. Fig. 6/3. Lit.: Crișan 1959, nr. 4, fig. 2/6. Inv. MNIR 39251, fost MNB 7155.
8. Inel cu gemă, G: 5,57 g; diam. maxim exterior: 2,15 cm. Fig. 6/4. Lit.: Crișan 1959, nr. 4, fig. 2/7. Inv. MNIR 39252, fost MNB 7156.
9. Lanț cu pandantiv, G: 43,02 g (fără sistemul de închidere); lungimea lanțului: 34,38 cm; grosime 0,55 cm; înălțimea pandantivului (cu bucla de atașare): 2,79 cm; diametrul plăcii filigranate desprinse din interiorul pandantivului: 1,65 cm. Fig. 7. Lit.: Crișan 1959, nr. 3, fig. 2/5. Inv. MNIR 39250, fost MNIR T.1126, fost MNB 7157, 7158, 7159.
10. Oală cenușie la roată; s-a păstrat doar partea inferioară. Lit.: Crișan 1959, nr. 1, fig. 1. Inv. MNIR ? (*non vidi*), fost MNB 7149.

Anexa 2. Contextele și condițiile de descoperire a fibulelor ancoră de argint din Dacia romană

Alba Iulia, jud. Alba. **A.** Fibulă descoperită în condiții incerte. Lit.: Cociș 1989–1993, p. 277, pl. V/5; Cociș 2004, nr. 1312.

B. Partoș. Fibulă descoperită în condiții incerte. Lit.: Crișan 1979, p. 306, pl. III/7; Cociș 2004, nr. 1310.

Ațel, jud. Sibiu. Tezaur descoperit întâmplător într-o vie (1905), compus din trei fibule ancoră, o fibulă în forma literei „T” cu șarnieră, un lanț cu pandantiv filigranat, două brățări, două inele cu gemă (carneol) și 376 monede (una de bronz, celelalte din argint); monedele, una dintre fibule și sistemul de închidere a lanțului sunt astăzi pierdute. Lit.: Crișan 1959, p. 356, fig. 2/3; Țeposu-David 1970, p. 151–152; Cociș 2004, nr. 1330–1332.

Bălăcița, jud. Mehedinți. Sit *Știubee*. Tezaur compus din trei colane, două brățări, trei fibule ancoră, patru fragmente de lanț cu pandantive în forma frunzei de iederă, fragmente de podoabe distruse și șase perle de chihlimbar. În preajmă: fragmente ceramice de factură romană provincială. Lit.: Florescu, Miclea 1980, p. 69, fig. 402–404; Davidescu 1980, p. 130–131; Stîngă 1998, pl. CI/9–11, Cociș 2004, nr. 1328, 1311, 1308; Stîngă 2013.

Beia, jud. Brașov. Tezaur descoperit cu ocazia amenajării unei căi ferate; în inventar: două fibule ancoră și monede astăzi pierdute (grecești și romane). Lit.: Gooss 1876, p. 292, 532, pl. VII/7; Rómer 1886, p. 385; Roska 1942, p. 149, M15; Cociș 2004, nr. 1306; Cociș 2006, p. 399, nr. 5.

Boarta, jud. Sibiu. Fibulă din context incert. Lit.: Crișan 1979, p. 306, pl. III/6; Cociș 2004, nr. 1261.

Bumbești, jud. Gorj. Tezaur descoperit întâmplător (1972) în incinta castrului; în inventar: patru fibule ancoră, un lanț, două brățări, 185 monede. Lit.: Gherghe O., Gherghe P. 1977, p. 12, fig. 2–3; Cociș 2004, nr. 1307, 1314, 1326–1327.

Cașolț, jud. Sibiu. Proeminență din argint, presupusă a aparține unei fibule ancoră dintr-un mormânt de incinerare. Identificarea piesei ca fibulă ancoră este incertă. Lit.: Macrea 1960, p. 415, fig. 12/5; Cociș 2004, nr. 1313.

Cătina, jud. Cluj. Fibulă descoperită între localitățile Cătina și Feldioara, în condiții neprecizate și în context necunoscut. Lit.: Crișan 1979, p. 306, pl. III/8.

Drânic, jud. Dolj. **A.** De pe teritoriul localității Drânic provin cinci fibule ancoră din argint, pentru care informațiile din literatură sunt extrem de incomplete și confuze. Pe baza celor publicate până acum nu se poate stabili dacă piesele provin din una sau mai multe descoperiri. În orice caz, descoperirea celor cinci fibule este anterioară introducerii lor în literatură (Toropu, Ciucă, Voicu 1976, p. 93), astfel că lotul poate fi denumit „Drânic *ante* 1976”. Potrivit Popilian 1998, p. 60, nota 25, două dintre exemplare, păstrate în colecția școlii din Drânic, ar fi fost descoperite în punctul *Zăgoreni*, unde mai fuseseră identificate (prin cercetări de suprafață!) materiale *presupuse a aparține* unei așezări rurale. Despre celelalte trei fibule, Popilian 1998, nu menționează nimic. Potrivit lui Cociș 2004, p. 202, nr. 1322–1323, aceleași două fibule s-ar afla la Muzeul Olteniei din Craiova (fără nr. inv.) și ar proveni *in mod cert* dintr-o așezare rurală. Bondoc 2007, p. 42, nr. 29 și 2013a, p. 457, descrie una dintre fibulele menționate de Popilian și Cociș și menționează descoperirea ei întâmplătoare. Aceasta este singura fibulă din lotul „Drânic *ante* 1976” intrată în evidența de patrimoniu (MO-Craiova, inv. I 25101). Potrivit Cociș 2006, p. 399, nr. 16, două dintre fibulele ancoră de la Drânic ar fi din argint, alte două din bronz, iar a cincea este confundată cu exemplarul din argint descoperit și publicat de M. Negru (1994, p. 69, *vezi infra* Drânic B). Anterior, Bălăcescu 2003, p. 137–138, nr. 87–90 și 109, considera toate fibulele ancoră din argint (fibula de la nr. 109 este omisă de Cociș 2006). Contradicțiile și parțialitatea documentării lotului de fibule ancoră din argint de la „Drânic *ante* 1976” derivă din absența unei anchete arheologice și din lipsa filtrării și reproducerii critice a informațiilor. Lit.: **(A1)** Toropu, Ciucă, Voicu 1976, p. 93, pl. 2/7; Bălăcescu 2003, p. 137, nr. 87, pl. XV/2. **(A2)** Toropu, Ciucă, Voicu 1976, p. 93, pl. 2/6; Bălăcescu 2003, p. 137, nr. 88, pl. XV/3. **(A3)** Toropu, Ciucă, Voicu 1976, p. 93, pl. 2/3; Popilian 1998, p. 60, nota 25; Bălăcescu 2003, p. 137, nr. 89, pl. XV/5; Cociș 2004, p. 202, nr. 1322; Bondoc 2007, p. 42, nr. 29; Bondoc 2013a, p. 457. **(A4)** Toropu, Ciucă, Voicu 1976, p. 93, pl. 2/4; Popilian 1998, p. 60, nota 25; Bălăcescu 2003, p. 137, nr. 90, pl. XV/6; Cociș 2004, p. 202, nr. 1323. **(A5)** Toropu, Ciucă, Voicu 1976, p. 93, pl. 2/5; Bălăcescu 2003, p. 138, nr. 109, pl. XV/4.

B. Fibulă descoperită prin săpături sistematice pe „lotul cetățeanului Ion Tudoriu (fost al lui Nicolae Mititica)”, în imediata vecinătate a două morminte de incinerare provinciale, deranjate înaintea sau în timpul descoperirii. Piesa *ar putea* aparține unuia dintre morminte (probabil mormântul nr. 1). Lit.: Negru 1994, p. 71–73, pl. III/14; Cociș 2004, nr. 1262.

Gherla, jud. Cluj. Fibulă descoperită în castru. Lit.: Temesváry 1897, p. 107, fig. 63; Cociș 2004, nr. 1324.

Ghidici, jud. Dolj. Fibulă descoperită în condiții incerte. Lit.: Toropu, Ciucă, Voicu 1976, p. 94, fig. 3/5; Cociș 2004, nr. 1309.

Moțăței, jud. Dolj. Tezaur adăpostit într-o oală: o fibulă ancoră, o verigă și 39 de monede imperiale (ultima emisiune de la Filip Arabul). Cercetări ulterioare au evidențiat în preajmă vestigiile unei așezări rurale. Lit.: Popilian 1998, p. 50, fig. 6/2; Cociș 2004, nr. 1316; Bondoc 2013b, p. 458, nr. 109.

Răcari, jud. Dolj. Fibulă descoperită în condiții incerte. Lit.: Bălăcescu 2003, p. 137, nr. 92; Cociș 2006, p. 399, nr. 29. Nu se poate preciza dacă piesa este una dintre cele două fibule ancoră menționate de Berciu 1939, p. 375.

Târgu Jiu (?), jud. Gorj. Posibil tezaur din care s-au păstrat două fibule ancoră cu lanțuri atașate. Lit.: Severeanu 1935, p. 207–208, nr. 39–40, fig. 57–61; Cociș 2004, nr. 1325, 1333.

Turda, jud. Cluj. Fibulă inedită semnalată, foarte probabil în mod eronat, de către S. Nemeti. Lit.: Cociș 2006, p. 399, nr. 36.

Turnu Severin, jud. Mehedinți. **A.** Fibulă descoperită în condiții incerte. Lit.: Bălăcescu 2003, p. 137, nr. 86.

B. Fibulă descoperită în condiții incerte. Lit.: Bălăcescu 2003, p. 137, nr. 91.

Urdinița, com. Brabova, jud. Dolj. Sit *Știubeiu lui Păsărică*. Într-o oală au fost identificate întâmplător trei fibule din argint dintre care doar una recuperată. În preajmă au fost semnalate fragmente ceramice de factură romană provincială. Lit.: Popilian 1998, p. 61, fig. 6/1, Cociș 2004, nr. 1317; Bondoc 2013d, p. 460, nr. 111.

Vârtop, jud. Dolj. Tezaur adăpostit într-o oală, compus din câteva sute de monede (s-au păstrat 44 denari imperiali și doi antoninieni de la Gordian III), șapte fibule ancoră (trei dintre ele cu resortul deteriorat), două segmente de lanț, două pandantive cordiforme; fragmente de la două brățări-bandă, fragment de brățară din fir răsucit, fragmente de podoabe incerte. Lit.: Popilian 1998, p. 50–53, fig. 1/1, 2/1–3, 3/1; Cociș 2004, nr. 1303–1304, 1315, 1318–1320, 1329.

Localitate necunoscută din Oltenia (probabil în jud. Dolj). Fibulă descoperită în condiții incerte, context necunoscut, „la sud de Craiova”. Lit.: Severeanu 1935, p. 206–207, nr. 38, fig. 55–56; Cociș 2004, nr. 1305.

Localitate necunoscută din Oltenia. Fibulă descoperită în condiții incerte, context necunoscut din Oltenia. Lit.: Bondoc 2007, p. 69, nr. 57; Bondoc 2013c, p. 459, nr. 110.

BIBLIOGRAFIE

Aitchison 1988	Aitchison, N.B., <i>Roman Wealth, native ritual: coin hoards within and beyond Roman Britain</i> , World Archaeology 20, 2, p. 270–279.
Bălăcescu 2003	Bălăcescu, M., <i>Podoabe în Oltenia romană. Fibule</i> , Drobeta 13, p. 114–182.
Berciu 1939	Berciu, D., <i>Arheologia preistorică a Olteniei. Epoca daco-romană</i> , AO 104–106, p. 372–378.
Berti 2014	Berti, I., <i>Value for Money: Pleasing the Gods and Impressing Mortals in the Archaic and Early Classical Age</i> , în Carlà, F., Gori, M. (eds.), <i>Gift giving and the 'embedded' economy in the ancient world</i> , Akademiekonferenzen 17, Heidelberg, p. 289–313.
Bondoc 2007	Bondoc, D., <i>Tezaurul Muzeului Olteniei, Craiova. Antichitatea/The Treasure of the Museum of Oltenia, Craiova. The Antiquity</i> , Craiova.
Bondoc 2013a	Bondoc, D., <i>Fibulă cu capul în formă de ancoră, com. Drănic, jud. Dolj</i> , în Oanță-Marghitu, R. (ed.), <i>Aurul și argintul antic al României. Catalog de expoziție</i> , Muzeul Național de Istorie a României, București, nr. 108, p. 457.
Bondoc 2013b	Bondoc, D., <i>Fibulă cu capul în formă de ancoră, com. Moșăței, jud. Dolj</i> , în Oanță-Marghitu, R. (ed.), <i>Aurul și argintul antic al României. Catalog de expoziție</i> , Muzeul

- Național de Istorie a României, București, nr. 109, p. 458–459.
- Bondoc 2013c Bondoc, D., *Fibulă cu capul în formă de ancoră, loc necunoscut, Oltenia*, în Oanță-Marghitu, R. (ed.), *Aurul și argintul antic al României. Catalog de expoziție*, Muzeul Național de Istorie a României, București, nr. 110, p. 459.
- Bondoc 2013d Bondoc, D., *Fibulă cu capul în formă de ancoră, Urdinița, com. Brabova, jud. Dolj*, în Oanță-Marghitu, R. (ed.), *Aurul și argintul antic al României. Catalog de expoziție*, Muzeul Național de Istorie a României, București, nr. 111, p. 460.
- Champion 1995 Champion, T.C., *Introduction*, în Champion, T.C. (ed.), *Centre and Periphery. Comparative Studies in Archaeology*, One World Archaeology 11, Routledge, p. 1–20.
- Cociș 1989–1993 Cociș, S., *Fibulele romane din Muzeul de Istorie al Transilvaniei (II)*, ActaMN 26–30, p. 269–290.
- Cociș 2004 Cociș, S., *Fibulele din Dacia romană/The brooches from Roman Dacia* (Bibliotheca Ephemeris Napocensis 3), Cluj-Napoca.
- Cociș 2006 Cociș, S., *Anchor shaped brooches: typology, chronology, diffusion area, style workshops*, Dacia N.S. 50, p. 389–423.
- Cociș, Gaiu, Zăgreanu 2010 Cociș, S., Gaiu, C., Zăgreanu, R., *Fibule romane din Dacia intracarpatică*, Revista Bistriței 24, p. 203–215.
- Cociș, Man 2008 Cociș, S., Man, N., *Fibule romane din colecțiile Muzeului Județean Mureș*, Revista Bistriței 22, p. 85–93.
- Crișan 1959 Crișan, I.H., *Le trésor d’Ațel et ses relations balcano-danubiennes*, Dacia N.S. 3, 1959, p. 353–368.
- Crișan 1979 Crișan, I.H., *Fibulele romane din colecțiile Muzeului de Istorie al Transilvaniei*, ActaMP 3, p. 275–320.
- Daicovicu et alii 1953 Daicovicu, C., Ferenczi, S., Bodor, A., Nicolăescu Ploșsor, C., Gostar, N., Radu, D., Detiu, M., Duka, P., *Șantierul Grădiștea Muncelului*, SCIV 4, 1–2, p. 153–218.
- Davidescu 1980 Davidescu, M., *Drobeta în secolele I–VII e.n.*, Craiova.
- Dumitrașcu, Oanță-Marghitu 2013 Dumitrașcu, A., Oanță-Marghitu, R., *Colier cu medalion, Drobeta Turnu-Severin, jud. Mehedinți*, în Oanță-Marghitu, R. (ed.), *Aurul și argintul antic al României. Catalog de expoziție*, Muzeul Național de Istorie a României, București, nr. 119, p. 488–489.
- Dumitrescu, Rădulescu, Bondoc 2013 Dumitrescu, R.G., Rădulescu, T., Bondoc, D., *Tezaurul de la Vârtoș, jud. Dolj*, în Oanță-Marghitu, R. (ed.), *Aurul și argintul antic al României. Catalog de expoziție*, Muzeul Național de Istorie a României, București, nr. 113, p. 464–478.
- Florescu, Miclea 1980 Florescu, R., Miclea, I., *Strămoșii românilor. Vestigii milenare de cultură și artă. Geto-dacii*, București.
- Gherghe O., Gherghe P. 1977 Gherghe, O., Gherghe, P., *Tezaurul de la Bumbesti-Jiu*, BMI 47, 2, p. 9–14.
- Gooss 1876 Gooss, C., *Chronik der archäologischen Funde in Siebenbürgen*, Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde 13, p. 268–338, p. 508–509.
- Guest 2015 Guest, P., *The Burial, Loss and Recovery of Roman Coin Hoards in Britain and Beyond: past, present and future*, în Naylor, J., Bland, R. (eds.), *Hoarding and the Deposition of Metalwork from the Bronze Age to the 20th Century: A British Perspective* (BAR 615), Oxford, p. 101–116.

- Horedt 1944 Horedt, K., *Die vorgeschichtliche und römische Abteilung des Baron Brukenthalischen Museum*, Mitteilungen aus dem Baron Brukenthalischen Museums 9–10, p. 94–113.
- Horedt 1982 Horedt, K., *Siebenbürgen in spätrömischer Zeit*, Bukarest.
- Huizinga 1949 Huizinga, J., *Homo Ludens. A Study of the Play-Element in Culture*, London, Boston, Henley.
- Macrea 1960 Macrea, M., *Șantierul arheologic Cașolț-Boița*, MCA 6, p. 407–443.
- Macrea, Protase 1954 Macrea, M., Protase, D., *Tezaurul de monede romane de la Geomal și invazia carpilor din anul 242 în Dacia*, StCȘCluj 5, 3–4, p. 495–566.
- Negru 1994 Negru, M., *Contribuții la repertoriul arheologic al județului Dolj. Cercetări arheologice de suprafață în bazinul inferior al Jiului*, AO 9, p. 61–81.
- Nemeti 2004 Nemeti, S., *Piese de bronz romane din Dacia*, Revista Bistriței 18, p. 89–100.
- Pauli 1986 Pauli, L., *Einheimische Götter und Opferbräuche im Alpenraum*, Aufstieg und Niedergang der römischen Welt II, 18, 1, p. 816–871.
- Pârvan 1926 Pârvan, V., *Getica. O protoistorie a Daciei*, București.
- Petolescu 1968 Petolescu, C., *Câteva tezaururi monetare și evenimentele din Câmpia Munteniei la sfârșitul secolului al II-lea e.n.*, Apulum 7, 1, p. 451–460.
- Petolescu 2010 Petolescu, C.C., *Dacia. Un mileniu de istorie*, București.
- Petolescu 2011 Petolescu, C.C., *Villes de la Dacie Romaine*, Dacia N.S. 55, p. 83–110.
- Polanyi 1957 Polanyi, K., *The Economy as Instituted Process*, în Polanyi, K., Arensberg, C.M., Pearson, H.W. (eds.), *Trade and Market in the Early Empires. Economies in History and Theory*, Chicago, p. 243–269.
- Popilian 1998 Popilian, G., *Câteva considerații cu privire la tezaurul de la Vârtop, jud. Dolj*, AO 13, p. 43–70.
- Popović 1996 Popović, I., *Certain traits of the Roman Silver Jewellery Manufacture in the Central Balkans*, Starinar 47, p. 139–154.
- Popović 2005 Popović, I., *The Find of the Crypt of the Mausoleum: Golden Jewellery and Votive Plaques*, în Popović, I. (ed.), *Šarkamen. Eastern Serbia. A Tetrarchic Imperial Palace. The Memorial Complex*, Belgrade, p. 59–82.
- Popović 2010a Popović, I., *Gold and silver jewelry from central Balkan provinces of Roman Empire*, Histria Antiqua 19, p. 55–64.
- Popović 2010b Popović, I., *Silver jewelry of autochthonous style from south and south-east parts of Roman province Dalmatia*, Starinar 60, p. 95–110.
- Popović, Borić-Brešković 1994 Popović, I., Borić-Brešković, B., *Ostava iz Bele Reke/The Bela Reka Hoard*, Beograd.
- Preda 1968 Preda, C., *Tezaurul monetar de la Bârca (jud. Dolj) și unele probleme privind atacurile carpilor din anii 242 și 245 în Dacia romană*, SCN 4, p. 175–195.
- Protase 1958 Protase, D., *Tezaurizarea antoninianului în Dacia*, SCN 2, p. 253–268.
- Reece 1988 Reece, R., *Interpreting Roman hoards*, World Archaeology 20, 2, p. 261–269.
- Rieckhoff 1997 Rieckhoff, S., *“Römische Schatzfunde” - ein historisches Phänomen aus prähistorischer Sicht*, în Fritsch, B., Maute,

- M., Matuschik, I., Müller, J., Wolf, C. (eds.), *Tradition und Innovation. Prähistorische Archäologie als historische Wissenschaft, Festschrift für Christian Strahm*, Internationale Archäologie, Studia honoraria 3, Rahden, p. 479–542.
- Rómer 1886
Rómer, F.F., *A Nagyvárad ezüstlelet*, ArchÉrt 6, p. 204–207, 385–392.
- Roska 1942
Roska, M., *Erdély Régészeti repertoriuma*, I. Óskor, Kolozsvár.
- Severeanu 1935
Severeanu, G., *Fibules appartenant aux collections du Musée Municipal de Bucarest et du Dr. Severeanu*. Bucureștii 2, p. 184–217.
- Stipčević 1974
Stipčević, A., *Iliri*, Školska knjiga Zagreb.
- Stîngă 1998
Stîngă, I., *Viața economică la Drobeta în secolele II–VI p. Ch.* (Bibliotheca Thracologica 26), București.
- Stîngă 2013
Stîngă, M., *Tezaurul de la Bălăcița, jud. Mehedinți*, în R. Oanță-Marghitu (ed.), *Aurul și argintul antic al României. Catalog de expoziție*, Muzeul Național de Istorie a României, București, nr. 112, p. 461–463.
- Suciu 2000
Suciu, V., *Tezaure monetare din Dacia romană* (Bibliotheca Musei Apulensis XIV), Cluj-Napoca.
- Temesváry 1897
Temesváry, J., *Szolnokdobokamegyei Leletek*, ArchÉrt 17, p. 97–107.
- Toropu, Ciucă, Voicu 1976
Toropu, O., Ciucă, V., Voicu, C., *Noi descoperiri arheologice în Oltenia*, Drobeta-Turnu Severin.
- Tudor 1978
Tudor, D., *Oltenia romană*, ed. a IV-a, București.
- Țeposu-David 1970
Țeposu-David, L., s.v. *Ațel*, în *Civilita' romana in Romania*, Roma, p. 151–152, nr. inv. D57–65, tav. XIV.
- Vass 2010
Vass, L., *Women in a man's world? Female related artefacts from the camps of Dacia*, Marisia 30, p. 127–152.
- Zirra et alii 2005
Zirra, V.V., Birzescu, I., Comșa, A., Dragoman, R.A., Ioniță, A., Măgureanu, A.M., Măgureanu, D.D., Matei-Popescu, F., Morintz, A., Panaite, A., Popescu, A.D., Semuc, C., Ștefan, C.E., Toderăș, M., *Roșia Montană – Pârâul Porcului/Tăul Secuilor. Sector IAB*, în *Cronica CCA, Campania 2004*, p. 291–292, nr. 187.

ON THE TRAIL OF THE ROMAN HOARD FROM AȚEL.
SHORT RESEARCH ON ANCHOR FIBULAE FROM ROMAN DACIA

ABSTRACT

The hoard from Ațel contains three anchor fibulae, a „T”-shaped (or hinge) fibula, a chain with pendant, two bracelets, two fingerings, all on silver, and 376 coins, mainly roman Imperial denarii from the beginning of the third century AD. Today, the coins, one of the anchor fibulae and the locking system of the chain are lost. Discovered in 1905, the hoard was first published only five decades later (1958) by I. H. Crișan. His inaccurate drawings (reproductions after photos and not after original!) are the leading causes of some mistakes perpetrated until present days in the scientific literature. The hoard could be interpreted as a votive deposition together with other similar treasures from the Balkano-Danubian provinces (Dalmatia, Pannonia, Upper Moesia and Dacia). Buried

constantly away from the urban provincial centers, their deposition reflects the expression through votive practices of possible agrarian rituals still celebrated on the eve of the Crisis of the Third Century AD.

Keywords: votive deposition, hoarding, anchor fibulae, Balkano-Danubian provinces, agrarian rituals; 3rd century AD

LIST OF CAPTIONS

Fig. 1. 1. Processing of the Josephinian Map of Transylvania (*Die Josephinische Landaufnahme*, plates 174 and 190); gray stains: forested areas in late 18th century. 2. Processing of a topographical military map from 1981/1984 (Gauss-Krüger transverse cylindrical projection, coordinate system 1942, altimetry reference system – Baltic Sea) of the Ațel – Dupuș region, with recent place names. In both maps, the dotted line circle indicates the area where in the modern time were arranged vineyard terraces (dotted lines) and where the discovery site of the hoard can be presumed (either the south slope of Dealul Oltenilor hill or the north slope of Dealul Moiser hill).

Fig. 2. Anchor fibula, MNIR inv.no. 39255; silver; after original.

Fig. 3. Anchor fibula, MNIR inv.no. 39254; silver; after original.

Fig. 4. The lost anchor fibula (silver; after Crișan 1959, p. 356, fig. 2/3).

Fig. 5. Hinge fibula, MNIR inv. no. 39253; silver; after original.

Fig. 6. 1–2. The bracelets, MNIR inv. no. 39256 and 39257; 3–4. fingerings, MNIR inv. no. 39251 and 39252; all items on silver; the gemstones of the fingerings on red carnelian; after original.

Fig. 7. 1. Lost elements of the locking system of the chain (silver; after Crișan 1959, p. 356, fig. 2/5-up). 2. The chain itself with pendant of which the silver disc with filigree ornamentation was split (author's photography with the courtesy of MNIR-București management).

Fig. 8. Details of the two kept anchor fibulae. 1. Rear side of the fibula inv. no. 39255: Inside the bow, one can see the tie rod plate. 2. Foot rear side of the fibula inv. no. 39255 with the peeling of the outer surface; above the prominence between foot and bow: the engraved (pseudo-filigree) ornament (author's photographs with the courtesy of MNIR-București management).

Fig. 9. Silver anchor fibulae in Roman Dacia in: 1. hoards; 2. unknown context; 3. funerary context; 4. roman military camp. 5. provincial roman military camps; 6. urban centers. See Annex 2.

Fig. 10. The main categories of ornaments associated with anchor fibulae in the inventories of Balkano-Danubian hoards (after Popović 1996, p. 140–141, fig. 1 and note 4, with changes and additions).

Fig. 11. Distribution map of Balkano-Danubian hoards with silver anchor fibulae (after Popović 2010b, p. 96, fig. 1).